

Wanneer, en in hoever, is de Waalse beweging Waals geworden?

LODE WILS

De politieke Waalse beweging is ontstaan uit verzet tegen de Vlaamse beweging, en daarna hebben beide zich ontwikkeld in reactie op elkaar. Ze moeten dus in onderlinge samenhang bestudeerd worden. De nog schaarse wetenschappelijke literatuur betreffende de geschiedenis van de Waalse beweging is nu verrijkt met een heel diepgravende studie over Brussel. Het gaat om een herwerkte uitgave van het proefschrift waarop dr. Chantal Kesteloot enkele jaren geleden promoveerde aan de ULB. Het aandeel van de Brusselse militanten in de Waalse beweging is bijzonder groot geweest, ook nog na de aanvangsperiode, en bovendien werd de verhouding tussen de hoofdstad en Wallonië een steeds belangrijker probleem. Zo brengt dit werk ons over de Waalse beweging als geheel een synthese, die tot nu toe ontbrak. Chronologisch is ze beperkt van de Eerste Wereldoorlog tot aan de stichting van het Front des Francophones (FDF) in 1964-1965.¹

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

In een inleidend hoofdstuk schetst de auteur de toestand in 1914. Al in de jaren 1880 was de politieke beweging geboren in Brussel en in het Vlaamse land (p. 13), namelijk in Antwerpen en Gent, en uitgezwermd naar Wallonië waar ze zich kon enten op de oudere stroming voor dialect-letterkunde en cultureel regionalisme. Vanaf 1910 was er een tweede golf van wallingantische activiteit, zoals de eerste ingebed in een wijder verzet tegen de voortschrijdende taalwetgeving, verzet waarvan de Ligue Nationale pour la Défense de la Langue Française een uitdrukking was. De verkiezingsnederlaag in 1912 van het liberaal-socialistische kartel, waardoor de katholieke regeringsmeerderheid na 28 jaar alweer werd verlengd, veroorzaakte een explosie van geradicaliseerde wallingantische stellingnamen. De provincieraden van Henegouwen en Luik spraken zich uit voor een administratieve scheiding. Op een Waals congres, waaraan nu voor het eerst niet alleen liberale, maar ook socialistische politici deelnamen, deed de letterkundige Jules Destrée, socialistisch volksvertegenwoordiger voor Charleroi, een motie aanvaarden voor administratieve scheiding en voor de stichting van een Assemblée wallonne om die

1. C. KESTELOOT, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Bruxelles, Editions Complexe & CEGES, 2004, 376 pp.

te bestuderen. De Assemblée hield zich bezig met de taalstrijd en met het kiezen van Waalse symbolen: vlag, lied en feestdag; daardoor droeg ze bij tot een ruimere Waalse bewustwording, maar ze remde de radicalisering van de beweging af, zo stelt Kesteloot (p. 27).²

Destrée werd de secretaris van de Assemblée en het boegbeeld van de Waalse beweging, onder meer door zijn befaamde *Lettre au Roi*. Hij stelde dat de grieven die de Assemblée moest bestuderen en aanklagen “vooral in het Vlaamse lands-gedeelte en in Brussel” voorkwamen. Daarbij tekent Kesteloot voorbehoud aan: “Zijn dat de Waalse grieven? Gaat dat werkelijk over de prioriteiten zoals ze hiervoor gekomen waren bij het slot van het congres van 1912?” (p. 27)

Hiermee zitten we in de kern van de problematiek die heel dit boek beheerst omdat ze de Waalse beweging beheerste en is blijven beheersen tot aan de Tweede Wereldoorlog, en in Brussel zelfs tot aan de stichting van het FDF: de verhouding van de Waalse beweging tot de ermee verwante strijd voor de onbeperkte uitbreiding van de verfransing.

Spontaan bekijken wij allemaal het verleden door onze bril van vandaag, waarin we een Waalse beweging zien die heel andere doelstellingen heeft. En elke beweging voelt de drang om haar verleden aan te passen aan haar huidige doelstellingen. Dat deed Philippe Destatte, directeur van het Institut Jules Destrée, in zijn boek *L'identité wallonne*. De voorstelling van de Waalse beweging als een reactie op de Vlaamse noemt hij “*destructrice d'identité pour les Wallons*”. In werkelijkheid “*le problème linguistique n'est que l'écorce du problème wallo-flamand*”, het vormt slechts één van de “*cinq moteurs d'affirmation de la Wallonie*” waarvan sommige belangrijker waren: het regionalisme, het federalisme en het Europees federalisme, de economische problemen en het renardisme, en ten slotte de eis van culturele autonomie.³ Chantal Kesteloot, “*Bruxelloise francophone aux origines flamandes*” zoals ze zich noemt, wijst deze wallingantische opzet van Destatte af als “*singulièrement réductrice*” (p. 286).⁴ Een beweging kan in de loop van haar

2. De Assemblée wallonne werd opgericht naar het voorbeeld van het Nationaal Vlaams Verbond, dat onder meer ook Vlaamse symbolen had geproclameerd. Omgekeerd nam een aantal flaminganten de slogan “*Laat ons de bestuurlijke scheiding onderzoeken*” over van de wallinganten. En omdat de Waalse beweging elke tweetaligheid in Wallonië afwees, zouden de flaminganten ook de eentaligheid van Vlaanderen propageren.

3. P. DESTATTE, *L'identité wallonne. Essai sur l'affirmation politique de la Wallonie (XIX-XXèmes siècles)*, Charleroi, 1997, p. 408.

4. Paul Delforge, in de inleiding van zijn *Encyclopédie du Mouvement wallon* waarvan Destatte mede-uitgever was (Charleroi, 2000, p. 13), erkende wel de beslissende rol van de Vlaamse beweging: “*Le Mouvement wallon, compris comme un mouvement d'affirmation politique de la Wallonie, naissait dans le sillage des fameuses grèves de 1886, mais surtout en réaction aux revendications linguistiques du Mouvement flamand. A Saint-Gilles, d'abord, en 1886, à Liège ensuite, en 1887, surgissaient des Ligues wallonnes décidées à combattre l'idée flamingante.*” Er blijft nog de vraag welke invloed de stakingen

bestaan fundamenteel veranderen, en de historicus moet juist deze realiteit proberen te achterhalen in haar voortdurende wijzigingen.

Voor Destrée was dus nog in 1912 de Waalse beweging in hoofdzaak een taalstrijd tegen het opdringende Nederlands. Hij deelde de herderiaanse opvatting dat “de ziel van de natie zetelt in het genie van de taal” (p. 283). De Waalse beweging had van bij haar ontstaan de strijd tegen het Nederlands gevoerd met een beroep op de eenheid van het Belgische vaderland, en pas vanaf 1905 was dat discours verstoord door pleidooien voor een Waalse ziel of uitspraken voor een administratieve scheiding (p. 291). En Destrée verklaarde zelf op het congres van 1912: “Wat is de scheiding? *On serait fort embarrassé de le préciser actuellement*. De idee is al oud, maar heeft zich snel en diepgaand verspreid in heel Wallonië na de verkiezingen van 2 juni laatstleden, die zo duidelijk de tegenstelling hebben aangetoond tussen de Vlaamse mentaliteit en de Waalse.” (p. 303) Het waren immers de Vlaamse provincies die de meerderheid verzekerden van de katholieke partij, en de Vlaamse beweging droeg daartoe bij.⁵ “*Destrée fait sienne l'équation 'Wallonie = Wallonie anticléricale'*”, schrijft Kesteloot (p. 298). Ze wijst erop dat de context voor de Eerste Wereldoorlog, onder de permanente katholieke regering, fundamenteel verschillend was van die erna: “*Cette réalité du pouvoir est un élément négligé dans l'histoire du mouvement wallon.*” (p. 291) De levensbeschouwelijk-politieke tegenstelling, die door Destatte volledig onder het tapijt geveegd wordt, was immers voor de Waalse beweging nog scherper dan voor de Vlaamse.

Kesteloot vermeldt de Brusselse advocaat “*Maurice de Miomandre, l'un des très rares catholiques actifs dans le mouvement wallon avant 1914*”, die zich in 1912 ertegen verzette dat de beweging buiten de taalstrijd zou actief worden (p. 26). Maar zelfs voor Destrée bleef die taalstrijd de hoofdzaak, en hij zou later in het parlement herhaaldelijk verklaren dat hij de administratieve scheiding alleen had opgeroepen als een gevaar waarmee de Vlaamse beweging het land bedreigde. In feite stond hij op het standpunt dat de beproefde wallingantische militant Achille Chainaye uitdrukte in januari 1914: “Laat ons liever de idee van de administratieve scheiding gebruiken als bedreiging, als een spookbeeld.” En wanneer toen het halfmaandelijks blaadje *Le Coq wallon* dat voorstel afwees en schreef dat de scheiding moest gerealiseerd worden (p. 303), meende het dat werkelijk, of besefte het alleen dat de afdreiging krachteloos zou zijn als men ze uitdrukkelijk slechts een bedreiging noemde?

van 1886 kunnen gehad hebben op het ontstaan van de Waalse beweging, die toen uitgesproken liberaal was. En waarom de wallingantische organisaties van Antwerpen (1884) en Gent (1887) niet werden vermeld.

5. L. WILS, Beproefde samenwerking. Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 3, pp. 155-189; L. WILS, *Frans van Cauwelaert en de barst in België 1910-1919*, Antwerpen, 2000.

Sinds 1830 was er in België een geleidelijke identificatie op gang gekomen tussen de twee taalgroepen en de twee dominerende levensbeschouwingen met hun respectieve politieke uitdrukkingen. De Waalse beweging ontstond rond 1884 heel duidelijk als een liberale reactie tegen de dominantie van de katholieke partij, die het officieel gebruik van het Nederlands in Vlaanderen uitbreidde. De doorbraak van 1912 gebeurde ten tijde van het verhevigd verzet tegen de vernederlandsing van onder meer de Gentse universiteit, maar betekende vooral de voortzetting, op Waalse regionale basis, van het antiklerikaal kartel dat op nationaal vlak de schoolstrijd-verkiezingen verloren had. Tal van socialistische politici traden toe tot de Assemblée, maar de meesten toonden er zich niet actief.⁶ De beweging behield dus voorlopig haar overwegend liberaal karakter. “Aan de vooravond van de oorlog heeft de Assemblée wallonne nog altijd het echte debat over de administratieve scheiding niet aangevat. De taal blijft een essentiële plaats innemen, en mobiliseert de geesten evenals de actie. Het radicalisme van 1912 lijkt ver weg. Het is in het bijzondere klimaat van de oorlog dat het vraagstuk van de administratieve scheiding werkelijk gaat gesteld worden”, aldus Kesteloot (p. 31).

De oorlog en het interbellum

De Duitse bezettingspolitiek creëerde werkelijk, niet alleen in de Vlaamse maar ook in de Waalse beweging, de federalistische idee. Voor die idee pleitte zowel het (heel beperkte) Waalse activisme, waarvan het bestaan onlangs eindelijk werd erkend door Waalse historici, als een groepje uitgeweken militanten in Parijs rond de Brusselaar Raymond Colleye. Zij gaven de verdediging van de Franstaligheid van Vlaanderen op, en Colleye legde zelfs contact met de Vlaamse frontbeweging in de persoon van Hendrik Borginon. Zijn blad *L'Opinion wallonne* en het frontersblad *Ons Vaderland* probeerden een gemeenschappelijke federalistische lijn te trekken. De oorlog leidde dus, zoals Kesteloot het uitdrukt, tot een versterking bij de meest radicalen, terwijl anderen “zich lieten verleiden door een Belgisch nationalisme.” (p. 33) Bij allen veroorzaakte de oorlog een aanzienlijke verheving van de francofilie, de verering voor de bondgenoot Frankrijk.

Na de wapenstilstand, in december 1918, bleef *L'Opinion wallonne* zijn nieuwe lijn aanhouden: “Onze taal willen opleggen aan de Vlamingen, onder het voorwendsel dat dit een weldaad betekent, is moffenspel.” Zij moeten zelf over hun aangelegenheden beslissen. “De Walen moeten niet langer willen baas spelen over heel de Belgische staat, via de dominantie van het Frans.” Maar door die houding stelde Colleye zich buiten de Waalse beweging. Ondanks zijn voetstap-

6. “Ainsi, les ralliés socialistes de 1912 restent pour la plupart muets, à l'exception notoire d'un Léon Troclet dont l'engagement est bien antérieur” (p. 27).

pen bij de Waalse liga's van Brussel, slaagde hij er niet in zich te laten afvaardigen naar de Assemblée wallonne (p. 34). Werkelijk heel de beweging kantte zich in de volgende jaren tegen een wetsvoorstel dat de overheidsdiensten in Vlaanderen wou vernederlandsen, wet die toch werd uitgevaardigd in 1921, en tegen een zelfs maar gedeeltelijke vernederlandsing van de Gentse universiteit in 1923.⁷

Kesteloot besluit: "In het begin van de jaren 1920 is er dus een overeenstemming tussen het gezichtspunt van de militanten uit Brussel en een meerderheid van de militanten gevestigd in Wallonië, terwijl aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog de militanten van Brussel geïsoleerd geraakt zijn, in de marge van een beweging waarvan de klemtonen zijn verwijderd van de hunne. We mogen zeker niet spreken van een radicale breuk. Er blijven gemeenschappelijke waarden en een gemeenschappelijke strijd, maar geleidelijk onderscheiden de prioriteiten en de strijdpunten zich." (p. 39) Dit is in zijn gebaldheid een treffende samenvatting van de evolutie in het interbellum. Ze zou nog scherper kunnen gesteld worden. Rond 1920 was het de Waalse beweging nagenoeg in haar geheel die de strijd tegen de Vlaamse taalbeweging als haar hoofdpodricht zag, of zelfs haar enige opdracht. De absolute meerderheid van de katholieke partij was immers gebroken, liberalen en socialisten zaten in de regering en Destrée was minister. Hoeveel wallinganten, wallingantische verenigingen of bladen hebben het standpunt van Colleye ondersteund? Kesteloot citeert alleen uitvoerig een uitspraak van de Luikse advocaat Auguste Buisseret in een efemeer scholierenblaadje, in de lente van 1919 (p. 59). Ze had misschien de socialistische, naar het communisme opschuivende volksvertegenwoordiger Célestin Demblon kunnen noemen, die op 6 augustus 1920 in de Kamer voor de taalwet op de overheidsdiensten stemde, als enige Waalse socialist naast minister Wauters; minister Destrée had zich onthouden.⁸

De gerichtheid op de taalstrijd zou worden bestendigd door de oprichting in 1920 van een Association Wallonne du Personnel de l'Etat, die grote aanhang en invloed zou verwerven, en van een Fédération des sociétés wallonnes de l'arrondissement de Bruxelles, die als uiteindelijk doel had "*L'élimination du néerlandais comme langue nationale, le ravalant au rang de simple(s) dialecte(s)*" (pp. 41-42).

Ondanks de eendrachtige strijd tegen de taalwetgeving van 1921 en 1923, ontstond er opnieuw onenigheid over het specifiek Waalse karakter van die strijd. In 1923 werd de Assemblée wallonne verlaten door een aantal zogenaamde autonomisten dat geen genoegen meer nam met de Belgisch-unitaristische inkleding

7. Over de taalwet op de overheidsdiensten: "*L'ensemble des associations wallonnes, des plus fédéralistes aux plus unitaristes [...] ont vivement combattu ce projet.*" En verder "*Malgré les manifestations et l'importance du combat en faveur de 'Gand français', une université bilingue voit le jour en 1923. C'est un nouvel échec pour les défenseurs du français, pour le mouvement wallon.*" (pp. 38-39)

8. L. WILS, *Frans van Cauwelaert afgewezen door Koning Albert I. Een tijdbom onder België* Antwerpen, 2003, p. 69; A. COLIGNON, *Demblon Pierre, Joseph, Célestin*, in: *Encyclopédie du Mouvement wallon [...]*, p. 456.

van haar verzet tegen het Nederlands. Destrée en anderen vormden de Ligue d'Action wallonne die het vooroorlogs discours hernam over de administratieve scheiding die het antwoord zou moeten zijn op het flamingantische imperialisme dat Wallonië bedreigde met tweetaligheid. In de loop van de volgende jaren “spitste een deel van de beweging zijn strijd toe op Wallonië. Maar die heroriëntering bereikte niet de brede volkse aanhang welke de verdediging van Gent had verworven. Dit gegeven schijnt ons onmiskenbaar en het wordt veel te weinig benadrukt in de literatuur over de Waalse beweging”, stelt Kesteloot (p. 57).

In januari 1928 was er een Waalse militant uit Brussel, Franz Foulon, die durfde te schrijven dat, aangezien het erop aan kwam het specifiek Waals karakter van de Waalse beweging te bewaren [te geven ware juist; LW], de beweging niet mocht proberen het Frans te verspreiden in Vlaanderen en haar formule “eentaligheid in Wallonië, tweetaligheid in Vlaanderen” moest opgeven (pp. 57-58). Niet toevallig was Foulon een gewezen activist, die van een buitenvervolginstelling genoten had. Het algemene discours klonk nog totaal anders. In september 1928 werd, ondanks het hevig verzet van alle wallingantische strekkingen, de vorming van eentalige Vlaamse en Waalse compagnies in het leger voorgeschreven bij wet. Bij zijn protesten in de Kamer omdat ook de Waalse officieren Nederlands moesten leren, had Destrée erkend dat de Walen het behoud van een Franstalige universiteit in Gent niet konden eisen.⁹ De gewezen en toekomstige liberale volksvertegenwoordiger voor Namen, François Bovesse, klaagde toen de Waalse machteloosheid aan: “Wij hebben sinds de wapenstilstand alles ondergaan, toegelaten dat een haard van Franse beschaving wordt gedoofd in Gent, dat de administratie en het leger vervlaamst worden.” (p. 59) Het werd onmiskenbaar dat de wallingantische droom van de verfransing van heel België niet meer te realiseren was.

In maart 1929 besloot het unitair-Belgische Algemeen Christelijk Werkersverbond-Ligue Nationale des Travailleurs Chrétiens, dat destijds als een afzonderlijke partij deelnam aan de regering, om de uitwerking van een eigen alomvattend taalstatuut voor het land tot een belangrijk punt te maken van zijn programma voor de parlementsverkiezingen van mei daaropvolgend. Daarbij werd de eentaligheid van Vlaanderen ook door de Waalse vleugel van het ACW erkend, terwijl de Vlamingen van hun kant de noodzaak erkenden om aan Wallonië te waarborgen

9. De Assemblée wallonne verdedigde het behoud van de Franse eentaligheid van het leger. De ‘federalistische’ Ligue d'Action wallonne verklaarde zich voorstander, zoals de flaminganten, van gewestelijke rekrutering in eentalige eenheden, maar probeerde door een hevige oppositie de goedkeuring van de wet te voorkomen omdat ze de officieren verplichtte Nederlands te leren. R. BOIJEN, *De taalwetgeving in het Belgische Leger (1830-1940)*, Brussel, 1992, pp. 181-211; L. WILS, *Bormsverkiezing en Compromis des Belges. Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen*, in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 346-354.

dat eentaligen konden carrière maken in staatsdienst, door vormen van decentralisatie en het beperken van de vereiste tweetaligheid tot een klein aantal ambtenaren, billijk verdeeld over beide taalgroepen. Dit programma werd bijgetreden door de andere leden van de Katholieke Unie,¹⁰ en na de verkiezingen maakte het ACW er inderdaad werk van op regeringsniveau.¹¹ In november 1929 keurde een buitengewoon congres van de socialistische partij een verslag goed waarin het beginsel van de eentaligheid van beide landsdelen werd geponneerd; de Waalse amendementen voor de tweetaligheid van Vlaanderen waren niet aanvaard.¹²

In februari 1930 sloot de Association wallonne du Personnel de l'Etat een akkoord met het Verbond van het Vlaams Personeel der Openbare Besturen op basis van de eentaligheid van de landstroken en de eentaligheid van alle ambtenaren (p. 101). Op die basis zou inderdaad de taalwet op de overheidsdiensten van 1932 totstandkomen. Ze versterkte de eentaligheid der landstroken die al bepaald was in de wet van 1921 en schrapte daaruit de verplichting, voor het rijkspersoneel om de tweede landstaal te kennen. In hetzelfde jaar zou ook voor het lager en middelbaar onderwijs een wettelijke regeling worden uitgevaardigd op basis van de eentaligheid der twee landstroken. Deze hele wetgeving kwam in het parlement tot stand in samenspel tussen de overwegend Vlaamse katholieke regeringspartij en de overwegend Waalse socialistische oppositie. De liberale regeringspartij, die de voornaamste verdediger was van de tweetaligheid van Vlaanderen, moest zich ten slotte bij die wetten neerleggen, en deed dat uiteindelijk omdat zomin de liberale als de socialistische Walen tweetaligheid in Wallonië konden aanvaarden.

Kesteloot beklemtoont in het vervolg van haar werk herhaaldelijk dat de wetten van 1932 een keerpunt vormden voor de Waalse beweging. Aan de ene kant maakten ze het onmogelijk om het Vlaamse land verder te verfransen, aan de andere kant beveiligden ze Wallonië tegen de Vlaamse bedreiging die de wallinganten zichzelf aangepreerd hadden, en bevredigden ze de Waalse rijksambtenaren die geen Nederlands meer zouden moeten leren. De Association wallonne du Personnel de l'Etat verloor in de volgende jaren bijna twee derden van haar ledental (p. 102).

10. Namelijk de Federatie van de Katholieke Kringen, de organisaties van de boeren en die van de middenstanders.

11. L. WILS & E. GERARD, Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving, 1929-1932, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 4, pp. 235-255 en jg. 56, 1997, nr. 1, pp. 3-24.

12. L. WILS, *Bormsverkiezing en Compromis des Belges [...]*, pp. 374-380. "A la différence du Compromis, il n'est donc plus question de protéger les minorités", stelt Kesteloot terecht (p. 66). Inderdaad, in het *Compromis des Belges* van maart 1929 hadden 27 socialistische volksvertegenwoordigers uit beide landsdelen nog de tweetaligheid (in Vlaanderen en voor Vlaamse ambtenaren) aanvaard. Trouwens, in het verslag-Troclot dat door het congres was goedgekeurd werd slechts een heel geleidelijke vernederlandsing van de Gentse universiteit voorzien, en zes van de acht socialistische volksvertegenwoordigers uit Luik zouden in 1930 in de Kamer stemmen tegen de vernederlandsing (pp. 66-67).

Nu pas (zo schrijft Kesteloot het niet, maar zo besluit ik) kon de Waalse beweging Waals worden, zich wat losmaken van haar oorsprong als beweging voor de verfransing van heel België. Ze zou in de volgende jaren meer en meer aandacht besteden aan de buitenlandse politiek en de landsverdediging, tegenover het gevaar van nazi-Duitsland, de verdergaande verrechtsing van de Vlaamse beweging met haar agitatie 'los van Frankrijk', en de Belgische neutraliteitspolitiek. Dat een volksfrontregering aan de macht kwam in Frankrijk, versterkte de traditionele francofilie aan antiklerikale en socialistische kant en de roep om een militair bondgenootschap. In mindere mate ging de wallingantische aandacht ook naar de economie, waarin de Waalse voorsprong verminderde. Om voor de nieuwe oriëntering – we zouden bijna zeggen: voor de nieuwe beweging – de oude aanhang te bewaren, *“la Ligue d'Action wallonne recourt à la stratégie de la tension et met l'accent sur d'autres enjeux. Comme le déclare Auguste Buisseret [in januari 1933]: Ce sentiment national (wallon), nous le créerons en alarmant le peuple. Nous y arriverons en insistant sur les dangers qu'on fait courir à l'intégrité française de la Wallonie [dat was dus toch het herhalen van de oude slogans] et en montrant que le salut – à tous points de vue – ne pourra nous venir que de l'organisation de la défense à la frontière.”* (p. 80)

In Brussel waren de Waalse militanten in verwarring, doordat het gros van de beweging ingestemd had met een wetgeving die tweetaligheid voorschreef in de hoofdstad; ook al ging de verfransing ervan in feite verder. Daar verschoof daarom een deel van de aanhang der wallingantische beweging naar een Bloc de la Liberté voor de taalvrijheid. Ook de Assemblée wallonne bleef de wetgeving van 1932 bestrijden, en in de Waalse beweging als geheel kwam de taalstrijd toch weer gemakkelijk op de voorgrond, beklemtoont Kesteloot. In 1935 verzette een meerderheid van de socialistische en liberale Waalse parlementsleden zich tegen de taalwet op het gerecht, omdat die de eentaligheid der landstreken ook op dat gebied vestigde. Dat hing er allicht mee samen dat zovele politici zich rechtstreeks, als advocaten, getroffen voelden, stelt Kesteloot terecht, maar het toont hoe ook na 1932 de bocht slechts heel traag werd genomen (pp. 72-73).¹³

Kesteloot behandelt de taalwet van 1938 op het leger niet. De hele Waalse beweging bleef daaromtrent verdedigen dat de Waalse officieren geen Nederlands moesten leren: de strijd tegen die taal bleef de essentie. De Assemblée wallonne eiste daarvoor de Franse eentaligheid van het leger. De Concentration wallonne (die was voortgekomen uit de Ligue d'Action wallonne) stond de indeling in eentalige Vlaamse en Waalse divisies voor, zoals de flaminganten. Wanneer die Waalse divisies in de wet kwamen, maar de officieren toch een afgezwakte kennis

13. Uitvoerig hierover in de twee werken van H. VAN GOETHEM, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, Brussel, 1990, pp. 246-259 en H. VAN GOETHEM, *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985*, Gent, 1985, pp. 103-167.

van het Nederlands moesten verwerven, zouden “*wallinganten als Ernest, Truffaut, Jennissen, Van Belle, Jacques uiteindelijk tegen de wet stemmen*”.¹⁴

De Tweede Wereldoorlog

Hoewel de laatste vooroorlogse jaren al een duidelijke radicalisering of wallingantisering van de Waalse beweging hadden meegebracht, was de schok van de oorlog nog belangrijker. De Belgische nederlaag, de capitulatie door Leopold III aan wie de beweging al tevoren zijn neutraliteitspolitiek had verweten, de hernieuwde *Flamenpolitik*, niet alleen inzake benoemingen en taalgebruik in Brussel, maar met discriminatie van de Waalse krijgsgevangenen tegenover de Vlaamse, daar bovenop de flamingantische collaboratie, dat alles leidde tot een ongeziene uitbarsting van anti-Vlaamse, anti-leopoldistische, anti-Belgische en pro-Frankrijkse gevoelens.

De beweging Wallonie Libre, die na de bevrijding een sterke greep zou krijgen op de herinrichting van de Waalse beweging, ontstond in de zomer van 1940 uit groepjes die marginaal waren binnen de beweging in Brussel, en onder invloed stonden van de excentrieke *abbé Jules Mahieu* (p. 125). “*Après la Seconde Guerre mondiale, la Résistance devient le nouveau ‘lieu de mémoire’*. Il inscrit le mouvement wallon dans la continuité des années 1830 et de l’antifascisme.” (p. 284) Het is dus van belang om de wallingantische verzetsbeweging nader te bekijken.

Kesteloot vermeldt met de nodige scepsis het bekende verhaal over de bedevaart naar Waterloo op 18 juni 1940, “*mélange de réalité et de fiction*” (p. 126). Ze maakt geen gewag van de oproep van generaal De Gaulle voor La France Libre op dezelfde dag, die volgens de mythe de deelnemers zou hebben geïnspireerd.¹⁵ Ze beschrijft wel de ontwikkeling van de beweging, met spanningen tussen de Brusselse en de Luikse opvattingen. Het beroep op het zelfbeschikkingsrecht van Wallonië noemt ze “*une revendication qui n’est pas sans rappeler certaines idées formulées au cours de la Première Guerre mondiale*” (p. 134). Haar ontleding van het hele gebeuren is heel nuchter. Zelfs stelt ze de vraag: “Kunnen we de aanwezigheid in Waterloo in juni 1940 een verzetsdaad noemen?” (p. 125) Die vraag zou ik willen stellen voor heel de wallingantische ‘verzetsbeweging’. Van haar blad *La Wallonie libre* verschenen 168 nummers, zonder dat de uitgevers werden verontrust door de bezetter. Die zag vermoedelijk met genoegen dat ze de Belgen verdeelden, en liet ze heel de oorlog door begaan, zoals hij aanvankelijk ook de communisten liet begaan. Sommige andere slukbladen zouden die wallinganten ervan beschul-

14. R. BOIJEN, *De taalwetgeving in het Belgische Leger [...]*, p. 289.

15. Dat verhaal is nog wel te vinden bij Arnaud Pirotte in de *Encyclopédie du Mouvement wallon [...]*, p. 1644.

digen dat ze in de Duitse kaart speelden, en Radio Belgique in Londen zou ze met straffen bedreigen. In 1949 zou de beweging officieel worden erkend als verzetsorganisatie, maar dat zegt minder over haar houding tijdens de bezetting dan over haar invloed nadien.

Het verhaal van de Waalse beweging tijdens de bezetting zal moeten worden herschreven na het onthullende boek van Hervé Hasquin – jawel, de vooraanstaande politicus, die ook een bijzonder verdienstelijk historicus is – over *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943)*, met de toepasselijke ondertitel *Une histoire d'Omerta*.¹⁶ Hasquin heeft inzage gekregen in een hele koffer met briefwisseling en andere documenten van Georges Thone tijdens de oorlog, die om begrijpelijke redenen daarna waren verborgen gebleven. De bemiddelde drukker-uitgever Thone was een spilfiguur geweest in het Luikse wallingantisme van de jaren dertig. Het was al wel uitgelekt dat hij zich tijdens de oorlog, toen hij in Frankrijk verbleef, had gewend tot de Vichy-regering en dat hij de aanhechting van Wallonië bij Frankrijk voorstond. Maar daar werd dan bijgevoegd dat hij “het gevaar van de politieke ideeën van Pétain of Hitler helemaal niet verwaarloosde”, dat hij de Luikse militanten wist te verenigen en “ze ertoe bracht hun inspanningen te concentreren op de strijd tegen de rexisten”, dat hij “had gediend als verbinding tussen de krachten van het verzet en het Comité De Gaulle” in Londen.¹⁷ Hasquin laat van heel die mythe niets over.

Thone verkeerde in onbezet Frankrijk in een kring van gelijkgezinden, waaronder *l'abbé* Mahieu, die zomin als hij gevaar zagen in de ideeën van Pétain, en die hoopten op de ideeën die ze aan Hitler toeschreven inzake een hertekening van de Europese landkaart. Het ging eigenlijk om de ideeën die het keizerlijke Duitsland in 1914 had gelanceerd over een verdeling van België tussen Nederland en Frankrijk. We weten dat die ideeën in de zomer van 1940 ook onder de Vlaams-nationalisten en de Hollandse Groot-Nederlanders euforische verwachtingen wekten. Bij de besprekingen tussen de Franse vice-president admiraal Darlan en Hitler op 11-12 mei 1941 werd de eventuele toekenning van Wallonië als lokmiddel gebruikt om Frankrijk te bewegen tot een bondgenootschap tegen Engeland. Thone ijverde bij het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken voor die aanhechting. Zijn Luikse vrienden gingen akkoord. Op 15 mei stuurde het Directoire du Mouvement de la Wallonie Libre vertrouwelijke richtlijnen rond, volgens welke “*la question du rattachement de la Wallonie à la France est posée aujourd'hui non plus en Wallonie seulement mais sur le plan international. [...] il importe de suivre attentivement les évènements et de préparer les populations à cette éventualité.*” Bovenaan deze richtlijn stond vermeld: “TE VERNIETIGEN”. Maar

16. H. HASQUIN, *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d'Omerta*, Bruxelles, 2004. Voor de citaten pp. 50, 52, 92-93 en 160. In bijlage worden 19 documenten afgedrukt, gaande van mei 1940 tot januari 1943.

17. P. Delforge in *Encyclopédie du Mouvement wallon [...]*, pp. 1528-1530.

gelukkig voor de historici, schrijft Hasquin, had Thone de manie om alles te bewaren en zo weten we nu wat “zo kundig verborgen werd: dat het hart van de Beweging, zijn Directoire, volledig op de hoogte was van de bemoeienissen van Thone en er evident niet tegen gekant was”.

In zijn pétainistische ijver keerde Thone zich tegen “het verraad van de pierlostistisch-gaullistische agenten” en tot in 1943 bleef hij zijn pogingen voortzetten. Ook in België bestreden de sluikbladen van La Wallonie Libre heftig de Belgische ministers in Londen, Pierlot en Spaak, “wat gewoonlijk wordt verzwegen”, schrijft Hasquin. En ze stonden niet achter De Gaulle, zoals in de mythe verhaald wordt, maar achter “het eeuwige Frankrijk” waar zowel Pétain als De Gaulle toe behoorden. Mettertijd zou het accent verlegd worden van de “hereniging” naar autonomie binnen België.¹⁸

Na de Tweede Wereldoorlog

Na de bevrijding wist La Wallonie Libre een sterke greep te krijgen op de herinrichting van de Waalse beweging. Onder meer in Brussel kon ze de plaats innemen van de vroegere ligues wallonnes. In oktober 1945 werd in Luik een geruchtmakend Congrès national wallon gehouden, dat zich uitsprak voor autonomie. Maar dat schiep een onoplosbaar probleem, dat in het verdere relaas van Chantal Kesteloot permanent aanwezig is omdat het vooral voor de wallingantische Brusselaars cruciaal was: federalisme met twee of met drie? De Franstalige Brusselaars wilden een eigen derde gewest dat ze verder zouden kunnen verfransen. In Wallonië daarentegen wilde een aantal militanten een akkoord met Vlaamse federalisten – het enige middel om tot een realisatie te komen – en dan moest het gaan om twee gemeenschappen met een tweetalige hoofdstad. Voor de wallinganten was het wel niet simpel om, terwijl hun beweging zich op haar verzetsverleden beriep tegenover de ‘Vlaamse collaboratie’, toch contact te zoeken met Vlaamse nationalisten.

Om pariteit in België te bekomen, wilde de Luikse advocaat Fernand Schreurs, die een dominerende rol zou spelen, al in 1951 pariteit in Brussel toestaan, maar dat voorlopig wel verborgen houden voor de Brusselaars. In het parlementaire overlegcentrum dat werd genoemd naar de initiatiefnemer ervan, Pierre Harmel, zouden Walen en Vlamingen, bij nagenoeg volledige afwezigheid van de Fransta-

18. In februari 1943 werd een Rassemblement Démocratique et Socialiste wallon gevormd om liberale en socialistische wallinganten te verenigen. Rond 25 juli 1943 sprong het uiteen: “*Le doute n’est plus permis aujourd’hui. Le motif premier de l’éclatement n’était pas tactique comme quelques protagonistes ont essayé de le faire croire après la guerre [...] mais était tout simplement moins avouable à la Libération et dans les années qui suivirent: le rattachement à la France est-il l’absolue priorité?*” H. HASQUIN, *Les séparatistes wallons [...]*, p. 117.

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog ging een deel van de Waalse beweging een Waalse autonomie verkiezen boven haar traditionele doel: de verfransing van Vlaanderen. De Luikse advocaat Fernand Schreurs was de spilfiguur van deze nieuwe oriëntering. Hier spreekt hij op het Waals Nationaal Congres van 1945. Uit: *Le Congrès de Liège des 20 et 21 octobre 1945: débats et résolutions*, Liège, Congrès National Wallon, s.d. (ADV N, VB 2608)

lige Brusselaars, tot een verregaande overeenstemming komen. In 1952 sloten Waalse en Vlaamse federalisten het akkoord Schreurs-Couvreur. De meerderheid in de wallingantische beweging vond dat de Brusselse militanten zich op een Waals en niet op een Brussels standpunt moesten stellen. Het was die verdeeldheid in de francofone rangen die toeliet dat de Vlaamsgezinden in de taalwetgeving van 1961-1963 een uitzonderlijke vooruitgang zouden boeken.

Dat gebeurde nadat de Waalse eis voor federalisme, die al in 1949-1950 een opleving had gekend in de strijd tegen de terugkeer van Leopold III, opnieuw was aangescherpt tot verzet tegen “de Vlaams-klerikale dominantie, medeverantwoordelijk voor de Waalse economische neergang”. De socialistische staking tegen de Eenheidswet van de CVP-liberale regering-Eyskens, rond de jaarwisseling 1960-1961, was omgezet in een Waalse staking voor federalisme in het ABVV en in het land. De CVP-socialistische regering-Lefèvre-Spaak dreef die taalwetgeving door als de voorafgaande fase van een staatshervorming. Maar André Renard, die een motor-rol had gespeeld in de staking, stapte met zijn Mouvement Populaire wallon af van het model-Schreurs, om over te stappen naar het Brussels model van een federalisme met drie plus verfransing van Vlaams-Brabant.

Eigenlijk was dat de terugkeer naar het nooit helemaal verlaten ‘wallingantisch’ model van de algemene verfransing. Renard paste dat ook op de Voerstreek toe, in strijd met de afwijking daarvan die Schreurs en de zijnen hadden doorgedrukt in het Harmel-centrum en zopas in de taalwetgeving. Het lijkt wel onvermijdelijk dat datgene wat de essentie uitmaakte van de Waalse beweging tot 1912 of tot 1932, haar ook nog daarna blijft kenmerken. In *De Standaard* van 22 april 2004 schrijft Christian Van Eyken, burgemeester van Linkebeek en Franstalig lid van het Vlaamse parlement, dat “*tot nu toe 185 burgemeesters in Brussel en Wallonië*” steun betuigden aan de actie van de zes burgemeesters van de facilitéengemeenten, voor het behoud van het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde. Franstalige politieke partijen verklaarden hieromtrent dat ze “*niet zullen tolereren dat aan de rechten van de Franstaligen in Vlaanderen wordt geraakt*”.¹⁹ Zij staan inderdaad in de traditie van Destrée, waarnaar Renard heel expliciet terugkeerde, nadat Schreurs en de zijnen die hadden verlaten.

In het knappe, uitvoerige besluit van haar baanbrekend werk ontleedt Chantal Kesteloot de historische ontwikkeling van wat een onoplosbaar probleem blijft: “*Les crispations que suscite l’existence d’une Communauté française Wallonie-Bruxelles auprès d’une partie des élites wallonnes d’aujourd’hui a des causes très lointaines.*” (p. 281) Vanaf het ontstaan van de eerste Waalse verenigingen vormde de vertegenwoordiging van Brussel een hinderpaal, schrijft ze. Indien ze haar onderzoek niet was begonnen in 1914, maar in 1884, zou ze ook op de vertegenwoordigers uit Vlaanderen in de eerste Waalse congressen gestuit zijn. Tot 1932 kon een dubbele

19. *De Standaard*, 16 april 2004.

strategie worden gevoerd, gesteund op het territoriaal beginsel voor een eentalig Wallonië, maar op het persoonsbeginsel voor een tweetalig [of eigenlijk: een te verfransen; LW] Vlaanderen (p. 287). Die strategie *helemaal* opgeven bleek tot nu toe onmogelijk.

De schepping van het gewest Brussel in 1988 heeft de versterking van de Brusselse identiteit, naast de Waalse en de Vlaamse, in een versnelling gebracht. Hoe die identiteit al was gegroeid onder de francofone inwoners, ook bij wallinganten onder hen, tussen 1914 en 1965, behoort tot de essentie van het werk van Chantal Kesteloot.